

Задумано як державну нагороду, засновано як відзнаку Президента, а вийшло... «як завжди»?

Наприкінці березня вітчизняна нагородна система поповнилася новою відзнакою Президента України — Хрестом Івана Мазепи. Втім, визначення місця цієї відзнаки в ієрархії українських нагород на штовхує на серйозні роздуми...

Аналізуючи дизайн та статус Хреста Івана Мазепи, насамперед, хотілося б уникнути довгої та, зрештою, безцільної суперечки про оцінку постаті гетьмана у вітчизняній історії — надто розбіжні, часто-густо протилежні характеристики дають дослідники — як українські, так і закордонні, задумам та діям Івана Мазепи. І аргументів кожній стороні вистачить ще не на одне десятиліття. Залишивши глибинну дискусію про особистість гетьмана у форматі «Зрадник Росії чи патріот України?» фахівцям з історії XVII–XVIII століть, зосередимо увагу на сучасній нагороді.

Зрештою, якщо офіційні речники Української Православної Церкви Московського Патріархату наразі заявляють про можливість зняття з імені гетьмана Івана Мазепи церковної анафемі, то нічого дивного в появі української відзнаки, названої на його честь, немає.

Ініціатором заснування відзнаки (щоправда, в ранзі державної нагороди — ордену) восени 2008 року виступило Міністерство оборони України. З огляду на те, що розробка дизайну нагороди була доручена досвідченим фахівцям, результат вийшов відносно непоганий: зображення козака з мушкетом — традиційний мотив гетьманських печаток — накладалося на вилоподібний хрест (елемент родового герба Мазеп «Курч») на тлі восьмипроменевої зірки (рис. 1).

У використанні елемента герба замість портрету гетьмана немає чогось надзвичайного: вперше це було зроблено на Бойовому хресті Українських Січових Стрільців (Мазепинському хресті) — ветеранській нагороді для колишніх вояків бригади УСС у складі Української Галицької Армії 1919–1920 рр. (рис. 2). Вже за часів Незалежності — 1995 року — на українському ордені Богдана Хмельниць-

Рис. 1. Проект державної нагороди — ордену Івана Мазепи

Рис. 3. Мазепинський хрест, 1940 р.

кого замість портрета гетьмана також було вміщено його родовий герб «Абданк». Варто визнати, що використання геральдичних елементів замість портретних зображень нерідко є цілком виправданим: описи родинних гербів досить жорсткі і

Максим Царенко (Вінниця)

Рис. 2. Альтернативний проект ордену Івана Мазепи

Рис. 4. Відзнака Президента України — Хрест Івана Мазепи.

конкретні, а от щодо автентичності портретів суперечки точаться століттями.

Щоправда, автори проекту відзнаки використали лише один з елементів мазепинського герба — вилоподібний хрест, залишивши поза увагою півмісяць і золоту

шестипроменею зірку. Вочевидь, сучасні митці пішли шляхом Льва Лепкого — автора проекту першого Мазепинського хреста, виготовленого у Кракові в 1940 р.

Зрозуміло, що схожість дизайну сучасної української нагороди і відзнаки, виготовленої в часи гітлерівської окупації, в даному випадку навряд чи можна вважати позитивом. Оскільки ніхто з дослідників української фалеристики не згадує, що Мазепинський хрест карбували у глибокому підпіллі — потай від гітлерівців, можна припустити, що його цілком відкрито замовили одній з краківських ювелірних фірм, а німецька окупаційна влада цьому ніяк не заперечувала, навіть і не підозрюючи, що сприяє збагаченню української фалеристичної спадщини, яке надихатиме творців нагород в майбутньому.

Схоже, що наприкінці 2008 — на початку 2009 років існували й інші проекти відзнаки, деякі з них навіть були втілені в металі (рис. 3).

Однак, невдовзі стало очевидним, що заснувати орден Івана Мазепи як державну нагороду не вдасться — перспектива схвалення Верховною Радою цієї президентської ініціативи виглядала вкрай сумнівною, тож ранг майбутньої нагороди завбачливо знизили, визначивши як відзнаку Президента — Хрест Івана Мазепи. Варто нагадати, що заснування державних нагород є виключною прерогативою Верховної Ради, а відзнаку Президента можна заснувати указом глави держави, оминаючи тяганину та змагання промовців у сесійній залі парламенту.

Втім, початковий задум саме про орден легко простежується: навіть у додатках до Указу Президента України від 26 березня 2009 р. № 189/2009 «Про відзнаку Президента України — Хрест Івана Мазепи» графічний файл названо «orden_mazepa1».

Можна припустити, що запровадження Хреста Івана Мазепи йшло з великим успіхом: згідно з п. 9 Положення, «...за наявності інших державних нагород, відзнаку слід носити відразу після державної нагороди — ордена Данила Галицького. Таким чином, відзнаку Президента поставили в ієрархії українських нагород вище за низку інших державних відзначень (медалей «За військову службу Україні», «За бездоганну службу» — трьох ступенів, «Захиснику Вітчизни», «За врятоване життя»), що виглядає не зовсім доречно. В Положеннях про відзнаки Президента України, заснованих раніше — медалей «За працю і звитягу» і «60 років визволення

України», прямо передбачається, що їх слід носити після всіх державних нагород.

Втім, недосконале знання вітчизняного нагородного законодавства деякими чиновниками зіграло з ними ще один злий жарт. З сучасної юридичної точки зору, відзнаку Президента України — Хрест Івана Мазепи поставили вище не тільки всіх державних нагород — медалей, але й вище державного ж ордену «За доблесну шахтарську працю» трьох ступенів!

Історія останнього заслуговує певного відступу. Прийнятий Верховною Радою 2 вересня 2008 р. Закон № 345-VI «Про підвищення престижності шахтарської праці» передбачав внесення до Закону «Про державні нагороди України» абзацу про орден для шахтарів. Навіть для України такий спосіб творення нагород виглядає просто унікальним! Засновувати державний багатоступеневий орден побіжним рядком — точніше, підпунктом 3 пункту 4 статті 10 прикінцевих положень «шахтарського» закону — суто вітчизняне «ноу-хау», юридично оформлена зневага як до шахтарської праці, так і до системи державних нагород.

Але миттєво заснований орден майже відразу й забувся. На відміну від інших «шедеврів» вересневого приступу законотворення, «шахтарський» закон Президент Віктор Ющенко підписав у передбачений десятиденний термін. Парламентські клерки вставили абзац в Закон № 1549-III «Про державні нагороди України» (створивши нову редакцію — від 16 вересня 2008 р.), і «шахтарський» орден закріпився у вітчизняній нагородній системі — щоправда, суто віртуально.

За перипетіями політичної боротьби та наступом глобальної економічної кризи про шахтарський орден забули не тільки в «недорозпушеній» Верховній Раді. Схоже, не згадали про нову нагороду і юристи Секретаріату Президента, коли готували текст Положення про Хрест Івана Мазепи.

Прохопилися в Секретаріаті досить пізно — Указ Президента від 30 квітня 2009 р. № 282/2009 «Про орден «За доблесну шахтарську працю» вийшов явно навздогін подіям. Схоже, і цей документ готували поспіхом: в додатках до Указу відсутнє навіть намальоване зображення ордена. Орденський же Статут (ст. 11) передбачає носіння всіх ступенів нагороди... після відзнаки Президента — Хреста Івана Мазепи! Замість того, щоб виправити недоречність в Положенні про Хрест Івана Мазепи, її поглибили в Статуті державного ордена для шахтарів!

Особисто мені не хочеться вірити, що на Банковій навмисно поставили відзнаку Президента вище, ніж триступеневий орден

для шахтарів — як не крути, повноцінну державну нагороду. Те, що ордени вищі від хрестів та медалей — практика загальноприйнята, і поодинокі виключення лише підтверджують основне правило.

Суворі ієрархія нагород — річ цілком зрозуміла. Наприклад, в Міністерстві оборони України існує низка відзнак Міністра, а на наступному, нижчому щаблі — кілька нагород начальника Генерального штабу Збройних сил. І ці дві системи чітко окреслені, без будь-яких «взаємопроникнень». Зрозуміло, що всі ці відомчі відзнаки носять після державних нагород України. Аналогічний стан справ спостерігається і в СБУ, і в МВС, та й в інших структурах. Отже, позитивний досвід структурування різнорівневих відзнак в Україні вже накопичено.

Зважаючи на це, можна було обійтися і без того, щоб «закидати» відзнаку Президента в систему державних нагород, заплутуючи всіх і вся.

Нагородна система України задумувалася як комплекс заснованих Верховною Радою державних нагород (орденів, медалей, почесних звань, зброї та премій), слідом за якими йдуть відзнаки Президента, відомчі та регіональні відзначення. Звичайно, процес формування системи нагород проходить не зовсім гладко, і слід сприймати це нормально. Та й норми законодавства поки що далекі від ідеалу: наприклад, ст. 3 Закону «Про державні нагороди України» відносить до державних нагород і «президентську відзнаку» (в однині, хоча наразі їх вже три), передбачаючи, водночас, і те, що «державні нагороди встановлюються виключно законами України» (ст. 1), і право Президента засновувати власні відзнаки указами (ст. 12 названого Закону та п. 25 ст. 106 Конституції України) Все це, вочевидь, ускладнює життя і керівництву держави, і юристам, і, зрештою, митцям.

Але варто намагатися уникати очевидних помилок, недолугих преференцій і недоречних новацій, адже нагородна система — це своєрідне обличчя нашої держави. В іншому випадку — дочекаємося, що партійні ордени (а такі в Україні вже є!) чи шкільні медалі хтось поставить вище звання Героя України.

Список літератури

1. **Лукомский В. К., Модзалевский В. Л.** Малороссийский гербовник. Репринтное издание. — К., 1993. — С. 104; табл. XXVI.
2. **Нагороди України: історія, факти, документи:** у 3-х т. — К., 1996. — Т. 1. — С. 165.
3. **Семоток Я.** Українські військові відзнаки. — К., 1991. — С. 9